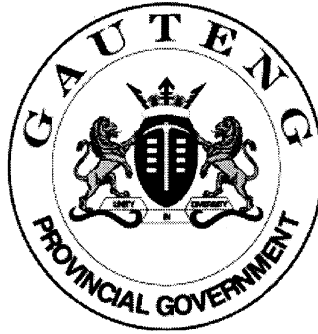


**SENIOR CERTIFICATE  
EXAMINATION  
*SENIORSERTIFIKAAT-EKSAMEN***



**FEBRUARY / MARCH  
*FEBRUARIE / MAART***

**2007**

**XITSONGA XA RIRIMI RO  
SUNGULA  
NHLAWULO WA LE  
HENHLA**

**Papila ro Sungula**

**XITSONGA PRIMARY/FIRST LANG HG: Paper 1**



**115 1 1**

**HG**

**HG**

**115-1/1**

**8 pages  
8 bladsye**

**COPYRIGHT RESERVED / KOPIEREG VOORBEHOU  
APPROVED BY UMALUSI / GOEDGEKEUR DEUR UMALUSI**





**NDZAWULO YA DYONDZO YA LE GAUTENG**

**XITIFIKHEYITI XA XIKAMBELO XA LE HENHLA**

**XITSONGA XA RIRIMI RO SUNGULA  
NHLAWULO WA LE HENHLA  
(Papila ro Sungula)**

**NKARHI: Tiawara timbirhi na hafu 2½**

**TIMAKISI: 100**

**SWITSUNDZUXO:**

- Phepha leri ri avanyisiwile hi swiyenge swinharhu: A, B na C.
- Hlamula swivutiso swa swiyenge hinkwaswo handle ko hlawula.
- Eka tinhlamula ta wena hinkwato, tirhisa tinomboro leti tirhisiweke ephepheni leri.
- Mapeletelo lamanene na matirhiselo ya mimfungho hi mfanelo swi tlakusa xiyimo xa ntirho wa wena.
- Hlaya swivutiso u swi twisisa u nga si hlamula.
- Tirhisa Xitsonga lexi amukelekaka eku hlamuleni swivutiso.

**XIYENGE XA A**

**XIKAMBELA-NTWISISO**

**XIVUTISO XA 1**

Hlaya ndzimana leyi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta yi landzela:

<b>Mahlathi:</b>	Munghana wa mina, leri i lembe ro hetelela laha xikolweni xa le henhla xa Nkateko. Xana u kunguhatile leswi u nga ta swi endla haxawa xana?
<b>Mecisi:</b>	U vurisile munghana wa mina. Mhaka leyi i khale yi ndzi kayakayisa. Mhaka leyi i ndlopfu. Ndzi ehleketa leswaku swa antswa loko ndzi ya fika emaninginingini ya dyondzo kwale yunivhesithi.
<b>Mahlathi:</b>	Xana u lava ku dyondzela ntirho wihi xana, leswi mintirho yi nga tala ku fana na tinyeleti?
<b>Mecisi:</b>	Mhaka yo hlawula ntirho yi ndzi tekerile nkarhi ku yi tsema. Ku na mintirho minharhu leyi nga ndzi yiva mbilu: ku nga vuqhweta, vuthicara kumbe vudokodela. Hi ku vona ka mina mintirho leyi ya tsakisa swinene, na kona munhu a nga teki nkarhi wo leha a nga si va na swa le mandleni.

**Mahlathi:** Xana u hlawurile wihi ntirho exikarhi ka mintirho leyo tsakisa swonghasi?

**Mecisi:** Endzhaku ka loko ndzi dyile marhambu ya nhloko, tinhlolo ta ka Magoveni ti bile ntirho wa vudokodela.

**Mahlathi:** Vudokodela! Hikwalaho ka yini vudokodela? Kumbe hi leswi u nga kuma nyeleti hi "Mathematics" eka xikambelo xa Khotavuxika?

**Mecisi:** U bile nhloko ya mhaka munghana. Ndzi rhandza ku tirhela vanhu hinkwavo va ka hina, hambu wa ntima, wo basa kumbe wa rihlaza. Tiko ra ka hina ri na vusweti swinene hi madokodela. U tshama u swi vona leswi humeleshela eswibedlhele swa ka hina. Dokodela un'we u languteriwa ku tshungula vavabyi vo tala swinene; van'wana va vona va ya kamberiwa loko dyambu ri ku lavani ra n'wina. Vavabyi van'wana va funya buwa va ha yimele dokodela.

**Mahlathi:** Xana a wu chavi ku tshama u khoma-khoma timbanga, tingati na ku xeka vanhu va ri karhi va copeta? Xana wa tsundzuka leswaku madokodela a ya chayisi, va tirha ninhlikanhi? Hikwalaho ya yini u nga hlawuli ntirho lowu u nga ta tirha endzhutini wa hofisi ya wena u nga tunguli hi vanhu?

**Mecisi:** Munghana, mina ndzi hambana na wena hi mhaka leyi. Hi ku vona ka mina, hina vanhu hi dyondzela ku pfunana. Xana loko ndzi tshama ehofisini ndzi ta va ndzi pfuna vamani? Eka swilo hinkwaswo leswi hi nga na swona laha misaveni, ku na xilo xin'we lexi kalaka swinene, vutomi. Ku va munhu a kota ku kondletela vutomi lebyi hi nyikiweke hi la nga henhla-henhla i mhaka leyikulu swinene. Swa antswa ndzi tirha vusiku na nhlikanhi, ndzi nga lati na rivambu ku tlula ku etlela vamakwerhu va ri karhi va fa swi nga fanelanga.

**Mahlathi:** Mecisi, xana u ehleketa leswaku munhu a nga fa siku ra yena ri nga si fika xana?

**Mecisi:** Mmiri wa munhu i tempele ya Xikwembu leyi hlayiseke Moya lowu hahaka loko munhu a hi siya. Swa fanela leswaku hi hlayisa tempele ya Xikwembu hikuva loko nyama yi tsana, moya wa lan'wa wu tlhelela laha wu humaka kona. Xana wena u rhandza ku dyondzela ntirho wihi xana?

**Mahlathi:** Ndzi lava ku dyondzela vuqhweba. Ndzi rhandza ku pfuna vanhu va ka hina lava jikijeriwaka swi nga fanelanga. Xana u yi twile mhaka ya majistarata wun'wana wa tihanyi. Majistarata loyi a rhandzana na nsati wa nuna un'wana. Nuna wa kona o wela hi khombo, a khomiwa a yivile evhengeleni. Nuna yoloye a nga ri vonanga. Majistarata u n'wi gwevile ntlhanu wa malembe ejele leswaku a ta sala a tiphina na nsati wa yena.

(Yi tshahiwe eka: RIRIMI RA MANANA 9 – S.E. Mushwana na M.M. Ndlovu)

- 1.1 Tsala swivangelo swimbirhi leswi a swi endla leswaku Mecisi a tsakela vugqweta, vuthicara kumbe vun'anga? (2)
- 1.2 Xana xivongo xa Mecisi i mani? (1)

- 1.3 Xana hi ku vona ka Mahlathi, Mecisi a nga va a hlohletela hi yini ku ka' a tsakela ku dyondzela vudokodela ke? (2)
- 1.4 Mahlathi na Mecisi va hlawule tidyondzo to hambana. Xana tidyondzo ta vona ti yelana hi yini? Hlamula hi xivulwa xin'we. (2)
- 1.5 Xana i swilo swihi swinharhu leswi tshimbisaka Mahlathi ku dyondzela vudokodela? (3)
- 1.6 Xana marito lama landzelaka u nga ma vula hi nkarhi wihi wa siku 'dyambu ri ku lavani ra n'wina.' (2)
- 1.7 Rito 'jikijeriwa' ri vula ku yisiwa ejele hi huvo ya nawu. Wena tirhisa rito 'jikijela' eka xivulwa lexi nga ta nyika nhlamuselo yin'wana ya rito leri. (2)
- 1.8 Hlamula HI SWONA kumbe A HI SWONA, ivi u tshaha marito endzimaneni leyi lama nga ta seketela nhlamulo ya wena:
- 1.8.1 Mecisi swi n'wi oloverile ku hlawula leswi a nga ta swi endla loko a heta ku dyondza exikolweni xa Nkateko. (2)
- 1.8.2 Xivulavulelo lexi vulaka leswaku munhu u na rifumo na rifuwo hi lexi xi nge: 'ku ba nhloko ya mhaka'. (2)
- 1.8.3 Mecisi a nga rhandzi ku tirha endzhutini hikuva ka titimela. (2)
- 1.9 Xana Mecisi na Mahlathi va hambana hi yini hi mavonele ya vona ya ntirho wa dyondzo xana? (4)
- 1.10 Xana hi ku vona ka Mecisi, i ncini lexi nga kumekiki hi ku olova? (2)
- 1.11 Xana vito rin'wana ra Xikwembu leri tirhisiweke endzimaneni leyi i mani? (2)
- 1.12 Nhlamuselo-nene ya 'ku funya buwa' swi vula ku gandlela misava enon'weni. Xana 'ku funya buwa' swi vula yini endzimaneni leyi xana? (2)

**NTSENGO WA XIYENGE XA A: [30]**

**XIYENGE XA B**

**NKOMISO**

**XIVUTISO XA 2**

Hlaya ndzimana leyi landzelaka hi vuxiyaxiya ivi u tsala nkomiso wa yona hikwalomu ka 80 wa marito:

**VULOLO**

Endzhaku ka loko Adam a dyoherile Xikwembu entangeni wa Edeni Xikwembu xi byerile Adam leswaku ku suka siku lero, Adam a ta fanela ku hanya hi swa nyuku wa mombo wa yena. Leswi munhu a swi tiveke hi siku leri leswaku loko a ta hanya u fanele ku kulula nyuku, xana vulolo byi tise ku yini evanhwini; i yini, byi lava yini?

Tani hi leswi Adam a dyohiseke hi Sathana, loko Xikwembu xi ku Adam a a ta fanela ku hanya hi swa nyuku wa yena, a xi nga lo n'wi cukumeta, kambe a xi endlela leswaku a twa ku vavanyana, a ta tisola a thelela eka xona, naswona a ta ka a nga ha xi dyoheli.

Hi ku vona leswaku rixaka ra vanhu hinkwavo a va ta pona, Sathana a tisa vulolo emunhwini, yi nga ndlela yo n'wi hambanyisa ni ku nonoha leswaku a yengeka a nga naveli ku tlhela a ya tshama ni Tata wa yena.

Vulolo byi nyika munhu nkarhi lowunene wo titshamela a ku tiki-tiki! Vulolo byi hambanyisa munhu ni ku xaniseka; loko ri xile, lolo a ri songi masangu, a ri hlambi, a ri sweki, a ri yi ntirhweni – xa rona i ku orha masana bya xipululu.

Sathana u ni nsele rhurhi; u hakela lolo hi ku yiva, ku wutla ni mona, kambe loko ti rhosile, u komba munhu ncila. Na leswaku ku na Sathana laha misaveni munhu a nga ha swi tivi – xa yena i ku: "Xikwembu xi ndzi lahlile."

A hi tshikeni vulolo Magaza, a hi phendleni tibuku Vatsonga, a hi tshikeni mhaka ya ku: "ndzi ta swi vona mundzuku", xana a mi swi tivi leswaku mundzuku i mundzuku? Mi ri xana makhavechi lawa hi dyaka ya lo tirima, tiyindlu leti hi etlelaka eka tona ti lo tiaka, mimovha leyi hi fambaka ha yona yi lo jitama tani hi manna xana? A ku na xa vuvabyi, a ku na xa valoyi; ttherisa ntsena voko leri tshanambukaka ri tima khandlele, tiyiselanyana hikuva vulolo byona a byi nga hi hakeri.

(Yi tshahiwe eka: RIRIMI RA MANANA 9 – S.E. Mushwana na M.M. Ndlovu)

**NTSENGO WA XIYENGE XA B: [10]**

## XIYENGE XA C

### XIVUTISO XA 3

Hlaya ndzimana leyi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ta yi landzela:

Hambi leswi a nga bebuleriwa endyangwini wa vahedeni, a a nga ri na mhaka na swona leswa mancomana, xa yena a ku ri ku ya eswigubini na le dombeni hikuva va ka vona a va akile na Vavhenda. Swikwembu swi n'wi hlasele se a ri vukatini. Leswi nga nyanyisa ku hlupheka ka yena loko a khoma hi swikwembu, hi leswi a a ri na ricece. U ke a lava no fela hi n'wana no tlheriseriwa eka rikwavo hi nuna wa yena loyi na yena a swi n'wi nyumisa ku fana na nhwanyana wa Mutsonga loko a fanele ku hundza hi laha ku nga na vafana a nga funengetanga mavele. Xinyamana va lo n'wi tshamela ehansi vakhalabye va n'wi khedzela ta vutomi, handle ka swona ingi byi file bya nkata Xinyamana. Loko a ehleketa hi laha a va n'wi koya ha kona vanhwanyana-kulobye, a a nga swi naveli leswaku swi nga humelela un'wana. A a tshama a khavaxele mihloti, a dya yona hi mbitsi yo horiwa misisi no totiwa tsumani a tshama a lo hliki, wonge a hi yena xibomba-hi-mati. U lo kanya mbilu a luma meno ku ka a hlula mpingu lowu a a ri eka wona. Namuntlha i munhu, u lo tsee, u rivele na leswo loko va ku ka vabyiwa va vula yini. Lexi hlamarisaka hi leswaku hambu leswi nkata Xinyamana a nga muhedeni, nkarhi wun'wana na wun'wana loko a vulavula na loko a heta ku hlahlula u kumbuka Xikwembu, a nga vuli leswaku swikwembu swi ta hi pfuna, u ri: "Xikwembu xi kona". Na xona xingomantanda xa le Mooiplaas xi te: "Loko mo endla leswi swikwembu swi lavaka swona, u ta hola, Xikwembu xi kona". Lawa marito na yena Xihahlele u titwele hi ta yena tindleve. Ku fana na le Boulevard, le ka John Jack va lo ka va n'wi lulamisela macheleni ya yena hinkwawo va tlhela va ya lava wun'wana muchayeli. A va swi vona leswaku Xihahlele a nge he swi koti ku ya emahlweni no va tirhela. Va ka John Jack a va swi tivile loko va fonele eBoulevard ku vutisa leswaku a a ri mutirhi wa njhani ni leswaku a a ri ephenxeneni leyi a nga yi lulamisela hi Nkulukumba Horwood hikokwalaho ko vabya. Xihahlele a a nga kumanga phenxeni hikokwalaho ka malembe. Ku ya ekerekeni kona ku fike emakumu, Xihahlele na nsati wa yena a va ha pfukanga va swi kotile ku ya. Na yena Sarah mbilu a yi nga pfumeli leswaku a famba a siya nuna a ri yexe. A swi n'wi tsandza no ya edorobeni.

Yi tshahiwe eka: XONA HI XIHI? – D.R. Maluleke

3.1 Rito Xinyamana endzimaneni leyi, i vito ra munhu. Wena endla leswi:

3.1.1 Tirhisa rito xinyamana exivulweni lexi nga ta komba vuntsongo bya xanchumu. (2)

3.1.2 Tirhisa rito xinyamana exivulweni lexi nga ta komba ku monya. (2)

- 3.2 3.2.1 Tsala ntsongahato wa marito lama landzelaka:
- (a) Endyangweni.  
(b) Tindleve. (2)
- 3.2.2 Tirhisa rito leri u ri tsaleke eka (3.2.1 (b)) laha henhla eka xivulwa xo twala. (2)
- 3.3 Xana marito lama landzelaka i xigamuni xa ririmi: 'Mbilu a yi nga pfumeli'. Tihela u vumba xivulwa hi xiga-ririmi lexi, xo hambana na lexi nga endzimaneni. (3)
- 3.4 Hetisa swivandla leswi ahlameke hi masivi lawa ya faneleke ku ya hi tindhawu ta wona, khwatihata marito lawa u ya ngeniseke.
- 3.4.1 Swimanga leswi swa mina swi tlula (2) \_\_\_\_\_ swa wena hi ku saseka. Xiya leswiya swa ka Magezi, a hi ku biha swi tlula hi (4) \_\_\_\_\_ swa ka Risenga.
- 3.4.2 Ximbitana (1) \_\_\_\_\_ i xa mina, lexo i xa Rimbilana, (3) \_\_\_\_\_ u xi lombe ka mani, u vona u nga xi dlayi ku kotisa (4) \_\_\_\_\_ .
- 3.4.3 Masekwa (1) \_\_\_\_\_ , (2) \_\_\_\_\_ na (3) \_\_\_\_\_ i ya Xigewugewu kambe lawayani a lo ma yiva. (8)
- 3.4.4 Xana i swihluvi muni swa mbulavulo leswi nga eka (3.4) laha henhla? (1)
- 3.5 Tshaha marito endzimaneni leyi lama nga na tinhlamuselo to fana na leti:
- 3.5.1 ku va u bile ringingho;  
3.5.2 ku byela / hlamusela;  
3.5.3 ku ka u nga hlambangi;  
3.5.4 ku ka u nga vabyi. (4)
- 3.6 Eka xivulwa lexi nge:
- A khoma hi swikwembu, rito khoma ri vula ku tlulela. Wena tirhisa rito khoma eswivulweni swinharhu leswi nga ta humelerisa tinhlamuselo tinharhu to hambana.  $2 \times 3 =$  (6)
- 3.7 Hetisa ndzimana leyi landzelaka hi ku tsala ntsena marito lama faneleke lomu swi faneleke. U nga tiheli u tsala ndzimana leyi.
- A nga ka a nga yi eka rikwavo (1) \_\_\_\_\_ ku baleka. Swa nyumisa ku tihlela ekaya (2) \_\_\_\_\_ ko tikeriwa hi ta le vukatini. (3) \_\_\_\_\_ leswi ta vukati ti tikaka, munhu u fanele (4) \_\_\_\_\_ a kondzelela (5) \_\_\_\_\_ vukati va kandza hi mbilu, byona bya tika.  $1 \times 5 =$  (5)
- 3.8 Tsala xivulwa xo twala hi rito mpingu. (2)



- 3.9 Tirhisa rito 'khoma' ku vumba rhavi ra riendli ra Xitlhelelo. Tihela u vumba xivulwa lexi twalaka hi rito leri u ri vumbeke.

(3)  
[40]

#### **XIVUTISO 4**

#### **NDZULAMISO**

Hlaya ndzimana leyi landzelaka hi vukheta kutani u lulamisa swihoxo hinkwaswo leswi nga eka yona u ri karhi u kwatihata laha u nga lulamisa kona:

Vutlhari nyana bya vanhu ngopfungopfu majaha na vanwana lebyo a la ku tirhisa khondhomo loko va ya e timhakeni ta Masangu, byi ta va heta bii ku ta sa la Majenje va fambisa tiko leri kuvula Nkulukumba masangu e nhlengeletan'wini ya lavantsha. Vayingiseri va kona ava lo honoo wonge va yi ngisile kasi doo aswo ngena hi dleve yinwana swi hu ma hi leyi nwana. Loku masangu wa vanhu a heta ku vula vula a byo va vuntlokontloko eholweni wonge a ku lo hunza xintlen'wana.

[20]

**NTSENGO WA XIYENGE XA C: [60]**

**TIMAKISI HINKWATO: 100**